

VAIKŲ PATIRIAMO SMURTO MOKYKLOJE PREVENCINĖS GALIMYBĖS

Dr. Brigita Kairienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Edukacinės veiklos katedra
Ateities g. 20, 10101 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas b.kairiene@mruni.lt

Magistrė Donalda Ščerbakova

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Edukacinės veiklos katedra
Ateities g. 20, 10101 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas evk@mruni.lt

*Pateikta 2008 m. rugsėjo 16 d.
Parengta spausdinti 2008 m. lapkričio 24 d.*

Santrauka

Ieškant efektyvių būdų užkirsti kelią smurto plitimui bendrojo lavinimo mokyklose buvo analizuojama patyčių bei fizinio smurto prieš vaikus raiška mokyklose. Straipsnio tikslas – išsiaiškinti vaikų patiriamo smurto mokyklose socialinių ryšių bei teigiamo savęs vertinimo prevencines galimybes. Tyrimo rezultatai parodė, kad tirtose mokyklose vyrauja patyčios. Daugiau nei pusė tiriamųjų pažymėjo, kad patyrė patyčias, o trečdalis patys tyčiojosi. Fizinį smurtą mokyklose teko patirti 23 proc. tiriamųjų ir 9 proc. tiriamųjų fizinį smurtą naudojo patys.

Atlikus tyrimo duomenų analizę buvo nustatyta, kad yra tiesioginė tiriamųjų socialinių santykių su socialine aplinka ir reakcijos į smurtą priklausomybė. Todėl mokyklose vykdant smurto prevenciją viena iš prevencinių priemonių – palaikyti ir stiprinti gerus socialinius ryšius. Teigiamas savęs vertinimas beveik neturi ryšio su reakcija į smurtą, todėl ar būtina didinti savivertę kaip prevencinę priemonę reikėtų papildomai analizuoti.

Pagrindinės sąvokos – patyčios, fizinis smurtas, prevencija, socialiniai ryšiai, savęs vertinimas.

Ižanga

Smurtaujama buvo visais laikais ir visose visuomenėse. Vaikai buvo mušami ar aukojami dievams, nesiliovė karai, vyravo įvairios vergovės ir kitos socialinės, ekonominės bei politinės prievartos formos. Šiuolaikiniame pasaulyje smurtas apibrėžiamas labai įvairiai. Tačiau visiems smurto apibrėžimams yra būdingi bendrumai, t. y. smurtas yra žalojantis, kenksmingas arba bent jau keliantis žalos ar kenkimo pavojų bei sąmoningas (atsitiktinė žala ar sužeidimas paprastai nelaikomi smurtu). E. Kwast ir S. Laws teigia (2007), kad apie smurtą galime kalbėti tuomet, kai kas nors naudoja savo jėgą ar savo galią, siekdamas ką nors įskaudinti, tai yra priešinga netyčiam veiksmui. Smurtas yra ir veiksmai, įskaitant, taip pat grasinimus smurtu, kurie gali būti žalos priežastimi. Žala susijusi su žmonių intelektu, visuotine sveikata bei gerove, taip pat ir jų kūnais. Smurtas yra ir tada, kai jį žmonės naudoja prieš save, įskaitant sąmoningą žalojimąsi ir savižudybes. Be to, smurtinio elgesio aktai tampa vis žiauresni, ir tai įsitvirtina žmonių sąmonėje kaip kasdienis reiškinys, prie kurio įprantama (Gailienė, Kuklinskaitė, 2004).

Neretai smurtą patiria ne tik suaugusieji, bet ir vaikai. Tačiau vaikai, kaip visuomenės dalis, kuri dažniausiai yra nepajėgi savarankiškai apsiginti nuo patiriamo smurto, ne tik kenčia nuo jo, bet ir pati

naudoja smurtą prieš bendraamžius arba jaunesnius vaikus. Lietuvoje kas trečias 11–15 metų moksleivis 2–3 kartus per mėnesį arba dažniau patiria kitų moksleivių patyčias, beveik tiek pat moksleivių patys tyčiojasi (Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005) ir 30 proc. mokinių mušami savo mokyklos mokinių (Kasperavičiūtė, Valiukevičiūtė, 2005).

Šiuo metu Lietuvoje vis daugiau dėmesio skiriama smurto problemai prieš vaikus ieškant efektyvių būdų užkirsti kelią prievartos plitimui ir jos tolimesnėms pasekmėms vaiko raidai ir gyvenimui (Kasperavičiūtė, Valiukevičiūtė, 2005). Tačiau pati prevencinė veikla Lietuvoje nėra vertinama labai teigiamai. Dažnai pabrėžiami prevencinių programų įgyvendinimo trūkumai – finansinių žinių, materialinių bei žmogiškųjų išteklių trūkumai (Pūras, Petkevičius, Žemaitienė ir kt., 2006). Be to, Lietuvoje dar mažai remiamasi užsienio šalių patirtimi, kur smurto prevencinių programų efektyvumas yra nustatytas ir įrodytas (Povilaitis, Jasiulionė, Kurienė, 2007). Todėl yra tikslinga domėtis, kuo grindžiamos efektyvios prevencinės programos ir kaip jose panaudojami socialiniai ryšiai bei savęs vertinimas. Nes iš pažiūros atrodo, jog smurto prevencinėse programose tarp jose dalyvaujančių asmenų geri socialiniai santykiai yra susiklostę savaime. Kyla klausimas, ar socialiniai santykiai ir kaip glaudūs socialiniai santykiai turi įtakos prevencinei veiklai. Įvairūs autoriai pabrėžia, kad socialinių ryšių buvimas, palaikymas ir stiprumas gali būti kaip apsaugos nuo smurto veiksniai, turintys įtakos vaiko asmenybės plėtrai, kognityvinei, emocinei bei visuomenėje priimtina elgesio raidai (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006; Pūras, Petkevičius, Žemaitienė ir kt., 2006). Tuo tarpu teigiamas savęs vertinimas, padedantis vaikui paauglystės laikotarpiu ieškant savo tapatumo, tikrosios savo vertės ir svarbos, leidžia būti atsakingam už save bei atsakingai elgtis su kitais (Adamonienė, 2003), prevencinėse programose yra numatytas kaip prevencinių priemonių padarinys, bet ne pati prevencinė priemonė.

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti vaikų patiriamo smurto mokykloje socialinių ryšių bei teigiamo savęs vertinimo prevencines galimybes.

Tyrimo objektas – vaikų patiriamo smurto mokykloje socialinių ryšių ir savęs vertinimo prevencinės galimybės.

Tyrimo organizavimas ir metodai

Empirinį tyrimą sudaro trys dalys – smurto mokykloje, santykių su socialine aplinka ir savęs vertinimas (taikant H. Rosenbergo (1965) metodiką).

Vertinant smurtą mokykloje siekiama išsiaiškinti, ar jaučiasi mokiniai saugūs mokykloje, ar jų mokykloje yra smurtaujama, kokią smurto formą bei jos raišką teko patirti tiriamiesiems, kas dažniausiai ir kokiose mokyklos vietose smurtauja, kaip jaučiasi smurtą patyręs vaikas, kam linkęs pasipasakoti. Taip pat svarbu buvo sužinoti, kaip mokiniai jaučiasi patyrę smurtą ir kam papasakoja apie tai. Anketos klausimai sudaryti remiantis N. Trocme, B. Fallon, B. MacLaurin ir kt. (2005), R. Civinsko, V. Levickaitės, I. Tamulienės (2006), V. Ivanauskienės, J. Jurkevičiūtės (2005), R. Povilaičio, J. Valiukevičiūtės (2006) bei E. Karmazos, N. Grigutytės, E. G. Karmazės (2007) pateiktomis smurto klasifikacijomis. Vertinant socialinius ryšius siekiama sužinoti, kaip tiriamieji vertina savo santykius su socialine aplinka, t. y. šeima (tėvas, mama, brolis ir sesuo), mokytojais, bendraklasiais ir draugais. Anketoje buvo remtasi: I. Leliūgienės (1997), A. Petrulytės (2001), O. Šapelytės (2002), A. Vaičiulienės (2004), V. Ivanauskienės, J. Jurkevičiūtės (2005)), nagrinėjusių bendravimą ir socialinius santykius, jų ypatumus, teiginiais.

Analizuojant gautus tyrimo duomenis atlikta statistinė analizė: skaičiuojami tiriamųjų socialinių ryšių, savęs vertinimo bei reakcijos į smurtą aritmetiniai vidurkiai (\bar{x}), standartiniai nuokrypiai (σ), atliekami procentiniai bei Pearsono koreliacijos koeficiento (r) skaičiavimai ($p < 0,05$).

Tyrimas atliktas Rokiškio miesto mokyklose. Buvo apklausti 11–13 metų vaikai, t. y. šeštų ir septyntų klasių mokiniai. Ši amžiaus grupė pasirinkta atsižvelgiant į sudėtingą tokio vaiko amžiaus laikotarpį, t. y. kai vaikai iš vaikystės pereina į paauglystės amžių, kai atsiranda poreikis atsiskirti nuo tėvų, kurti glaudžius santykius su bendraamžiais bei spręsti tapatybės klausimus.

Tyrimo dalyvavo 153 mokiniai. Tyrimo duomenims apdoroti tiko 140 mokinių (75 berniukų ir 65 mergaičių) anketos. Tyrimui atlikti buvo panaudota paprastoji atsitiktinė atranka.

Smurtas – mokyklos gyvenimo dalis

Daugelyje valstybių atsisakoma holistinio požiūrio į mokyklą, kaip instituciją, kur vaikai rengiami būti laimingais, sveikais, tolerantiškais, patenkintais ir veikliais piliečiais. Mokykla vis dažniau laikoma vieta, kur vaikai visų pirma įgyja žinių ir įgūdžių, būtinų sėkmingai konkuruoti pasaulio rinkoje (Vaikų

teisės, 2002). Taip pat pabrėžiamas mokyklų saugumas, kuris turėtų būti, bet, kurio nėra, nes daugelyje šalių dalis mokyklos gyvenimo yra fizinės bausmės (Violence against Children – Europe and Central Asia, 2007). Smurtas mokykloje nėra naujas ar nežinomas reiškinys.

Remiantis kai kurių autorių (Aluede, 2004; Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005; Civinskas, Levickaitė, Tamulienė, 2006) darbais, darytina prielaida, kad mokykloje dažniausiai pasireiškia psichologinis bei fizinis smurtas. Todėl nagrinėtinas bei tirtinas tik fizinis ir psichologinis smurtas, kuris galimas tarp pačių mokinių, ir tarp mokytojų bei mokinių ar tarp mokyklos personalo ir mokinių.

Valstybinis psichikos sveikatos centras fizinį smurtą apibrėžia kaip veiksmus, kai tyčia žalojamas vaiko kūnas, ir kai tai gali sukelti sveikatos ir/ar raidos sutrikimų (Kaip apsaugoti vaikus nuo smurto ir prievartos, 2006). Mokslinėje literatūroje skiriamos penkios pagrindinės fizinio smurto grupės, pasireiškiančios tiek šeimoje, tiek mokykloje ar kokiame kitoje aplinkoje, t. y.: a) purtymas, stumdymas, griebimas ar mėtymas; b) smūgiai rankomis; c) smūgiai kumščiu ar kitomis kūno vietomis (pvz., alkūne ar galva), spyriai ar kandžiojimas; d) smūgiai daiktais (pvz., diržu, lazda ir kt.); e) bet kokia kita fizinio smurto raiškos forma, kaip, pavyzdžiui, smauginimas, dusinimas, deginimas, nuodijimas ir kt. (Trocme, Fallon, MacLaurin ir kt., 2005).

Siekiant identifikuoti psichologinį smurtą reikėtų atkreipti dėmesį į vaiko ar suaugusiojo elgesį. Psichologinis smurtas gali reikštis kaip atvirai priešiškas, baudžiantis elgesys, nuolatinis ar ypatingas žodinis smurtavimas (pvz., grasinimai, menkinimas), dėl kurio vaikas kenčia, ar yra reali grėsmė, kad vaikas dėl to turės psichinių, emocinių arba raidos problemų (Trocme, Fallon, MacLaurin ir kt., 2005). Viena iš psichologinio smurto raiškos formų yra patyčios. Šis reiškinys apima platų elgesio spektrą – nuo fizinių išpuolių iki pravardžių, žodinių užgauliojimų, nuo ignoravimo iki gąsdinančių žvilgsnių, nuo individualių išpuolių iki grupės veiksmų ar anoniminių žinučių (Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005). R. Civinskas, V. Levickaitė, I. Tamulienė (2006) pastebi, kad tarp bendraamžių paplitęs pravardžiavimasis vaikų pakenčiamas, nes toks bendravimas jau gana nuo senų laikų yra tapęs socialine norma. Tikima, jog vaikus grūdina patiriamos patyčios, padeda išmokti pakovoti už save, „atsikirsti“ (Pūras, Petkevičius, Žemaitienė, 2006). Tačiau tyčiojimasis žaloja ir fizinę, ir psichinę vaiko sveikatą, žemina, slegia. Vaikas, iš kurio tyčiojasi jo bendraamžiai, patiria stiprius neigiamus išgyvenimus. Toks vaikas dažniau jaučiasi vienišas ir atstumtas mokykloje, nelaimingas, jis blogiau save vertina (Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005), iš bejėgiškumo imasi smurto prieš skriaudėjus, taip pat gali suprastėti dėmesingumas ir pasiekimai mokykloje (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006). Psichologinė prievarta gali sukelti ir tokius simptomus: perdėtą rūpinimąsi dėl pamokų atlikimo, baimę, kad mokytojai įskaudins, perdėtą verkimą dėl problemų mokykloje, galvos skausmą, pilvo skausmus, menkėjančią socialinę užklasinę veiklą, neramų miegą, mokyklos vengimą ir šalinimosi elgseną ar depresiją (Aluede, 2004).

Smurto prevencinės prielaidos – socialiniai ryšiai ir teigiamas savęs vertinimas

Visame pasaulyje stengiamasi išspręsti arba bent sumažinti smurto problemą. Dažniausiai pasitelkiamos įvairios prevencinės programos, nukreiptos į tam tikrą visuomenės dalį arba į visą visuomenę. Pasak E. Karmazos (2004), prevencija – tai nepaprastai sudėtingas ir ilgalaikis procesas, kurio rezultatai didžia dalimi priklauso nuo jį vykdančiųjų kompetencijos ir pastangų bei jos organizavimo sąlygų.

Nagrinėjant patyčias mokykloje ir jų prevenciją yra pažymima suaugusiųjų svarba bei jų reakcija į patyčias ir teigiama, kad tik veikiant apsauginiams veiksniams – tai gali būti šeimos palaikymas, geri socialiniai įgūdžiai, mokytojų parama – galima tikėtis, kad patyčių pasekmės nebus labai skaudžios (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006; Pūras, Petkevičius, Žemaitienė ir kt., 2006). I. Gailienė ir K. Kuklinskaitė (2004) pabrėžia, kad būtina efektyvinti prievartos prevencijos sistemą, kuri visų pirma būtų orientuota į visų amžiaus grupių asmenų sąmonės konstruktyvius pokyčius. R. Civinskas ir kt. (2006) skiria keturias grupes, į kurias turėtų būti nukreiptos prevencinės priemonės, t. y.: a) mokytojus, kad jie išmoktų spręsti konfliktus nenaudodami prievartos ir palaikyti discipliną pamokų metu; b) vaikus, kad jie nesiurbtų į prievartinio elgesio grupes ir išmoktų taikiai spręsti konfliktus; c) vaikus aukas, kad jie gebėtų pranešti apie galimą smurtą ir sulauktų tinkamos pagalbos; d) tėvus, kad jie nevartotų fizinės prievartos kaip vaikų auklėjimo priemonės.

Vertinant Lietuvos ir užsienio šalių patirtį rengiant ir įgyvendinant smurto prieš vaikus prevencines programas, skirtas mokykloms, susidaro įspūdis, jog Lietuvoje prevencinės programos dar yra pavienės (pvz., tik keliose mokyklose), dažnai nenuoseklios, trumpalaikės, neturinčios tęstinumo. Nacionalinės prevencinės programos (pvz., Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 m. programa ir kt.) dažnai yra plačios, vienu metu apimančios daug sričių, pavyz-

džiui, tiriamąjį darbą, metodikų kūrimą, specialistų rengimą, įvairiapusi, t. y. pedagoginį, psichologinį, teisinį, vaikų, tėvų, mokytojų švietimą, įvairių tarnybų, kurios dirbtų su smurtą patyrusiais vaikais, įkūrimą, prevencinių programų sudarymą, kontrolę ir kt. Esant tokiai didelei priemonių gausai kiekvienoje nacionalinėje programoje, kyla abejonių dėl programų tikslingumo, apimties, efektyvumo. Žmogaus teisių stebėjimo institutas pažymi, kad valstybiniu lygiu kol kas ši problema nepakankamai įvertinta, ir nevykdomos programos, kurių efektyvumas yra įrodytas įvairiose pasaulio šalyse (Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje, 2005). A. Kurienė (2007) pabrėžia kitus aspektus, kurie trukdo pasiekti prevencinių programų efektyvumą, t. y. bendruomenė neturi pakankamai žinių ir adekvataus supratimo apie smurto prieš vaikus priežastis bei pasekmes, visuomenėje vis dar labai menkas supratimas apie vaiko emocinio gyvenimo svarbą ir įtaką jo kasdieniniam funkcionavimui bei elgesiui, nėra vieningo požiūrio dėl smurto (ypač auklėjant vaikus), dažnai specialistai nežino, ką daro kitų profesijų atstovai ir kokios yra jų prevencinio darbo galimybės, t. y. stinga bendradarbiavimo. Taigi matome, kad kliūtys efektyviai prevencijai prieš smurtą susiję ne tik su prevencinių programų rengimu bei įgyvendinimu, bet ir su visuomenės požiūriu į smurtą.

Užsienio šalys turi gerokai daugiau kovos su smurtu patirties. Kuriamos ne tik prevencinės programos, bet ir centrai ar organizacijos, kurios stebi smurtą mokyklose, tiria prevencinių programų efektyvumą bei nuolat tobulina šias programas arba jas kuria (pvz., Center for the Study and Prevention of Violence; UK Observatory for the Promotion of Non-Violence ir kt.). Smurto tyrimų ir prevencijos centro atstovai teigia, kad parenkant mokyklai tinkamiausią prevencinę programą reikia įvertinti mokyklos geografinę įvairovę, kultūrinius bei etninius papročius, visuomenės reakciją į smurtą, prevencinės programos palaikymo galimybes mokyklos bendruomenėje, numatyti, kaip turėtų plėtotis prevencinė programa ir kt. Tuomet mokykla atsižvelgdama į savo poreikius iš nemenko prevencinių programų sąrašo gali išsirinkti sau efektyviausią, tinkamiausią prevencinę programą (Elliot, Grady, Shaw ir kt., 2000).

Socialinės aplinkos įtaka paauglystėje

Paauglystė plačiaja prasme gali būti apibrėžta kaip vaikystės ir suaugusiųjų amžiaus gyvenimo tarpsnis. Šio laikotarpio ribos nusakomos atsižvelgiant į tam tikrus požymius, t. y. nuo vaiko fizinio lytinio brendimo pradžios iki tol, kol pasiekama savarankiško suaugusio žmogaus socialinė padėtis. Taigi paauglystė yra pokyčių metas, kai vaikas turi tapti suaugusiu žmogumi, atsakyti sau į klausimą „kas aš?“ įvairiais aspektais: „kūnas, lytis, pašaukimas, tautybė, ideologija, pasaulėžiūra, tikėjimas, asmeniškai pasirinktos ir siekiamos vertybės, talentai ir jų panaudojimas“ (Trimakas, 1997, p. 58). Gal dėl to, gana dažnai paauglystė vadinama sunkiu, pereinamuoju, problemišku, konfliktiškų audrų ir stresų laikotarpiu (Petruolytė, 2001). Tačiau svarbu ne tik iškeltas tapatumo klausimas ir atsakymo į jį paieška, bet ir tai, kad paauglys turi išmokti efektyviai pritaikyti savo intelektinius gebėjimus, tapti psichologiškai nepriklausomas nuo tėvų bei išplėtoti produktyvius santykius su bendraamžiais (Vaičiulienė, 2004).

Svarbiausi elementai kuriant ir išlaikant santykius yra bendravimas, kuris susieja bendraujančiųjų asmenybes, santykių trukmė, artumas tarp bendraujančiųjų žmonių. Bendravimas sudaro prielaidas priklausomybės grupei patenkinti prieraišumo poreikius. Be to, yra manoma, kad tarpasmeniniai santykiai labai veikia kiekvieno individo elgesį ir raidą (Vaičiulienė, 2004). Vaikams patys svarbiausi socialiniai ryšiai yra ryšiai su savo šeima, mokykla, bendraamžiais ir draugais.

Šeima – svarbiausias veiksnys, nulemiantis vaiko asmenybės tapsmą. Šeimos ryšiai, tėvų santykiai su vaiku yra pirmasis ir įtaigiausias bendravimo modelis (Navaitis, 2001). Rūpestinga šeima ugdo savo vaikus, mokydama juos pažinti ir patirti pasaulį, sėkmingai prisitaikyti – rasti savo vietą tarp žmonių, daiktų ir mokslo pasiekimų. Sėkmingo ugdymo rezultatas – sėkmingi santykiai su savimi ir pasauliu (Povilaitis, Jasiulionienė, Kurienė ir kt., 2007).

Didžiąją tėvų ir vaikų santykių svarbą vaikų asmenybei, ugdymui, kognityviniam pažinimui, elgesiui ir kt. atskleidžia globos namų auklėtinių bei vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, tyrimai. Tyrimai rodo, kad globos namų auklėtinių rezultatai yra prastesni nei vaikų, gyvenančių pilnose šeimose (Samašonok, Žukauskienė, Gudonis, 2006; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Žukauskienė, Leiputė, 2002).

Globos namuose gyvenantiems paaugliams būdingos labiau išreikštos elgesio ir emocinės problemos. Vaikai, anksti praradę ryšius su savo biologiniais tėvais, vėliau jiems jaučia tik nuoskaudą, perraugančią į neapykantą ir pyktį (Žukauskienė, Leiputė, 2002). Pažymėtina, kad globos namų auklėtiniais būdinga didesnis socialinis atsiribojimas, jiems daugiau kyla socialinių problemų, jų elgesys agresyvesnis ir delinkventiškesnis. Su abiem tėvais gyvenantys paaugliai labiau tikisi sėkmės siekdami tikslų, susidūrę su problemomis daugiau laiko praleidžia analizuodami įvairius sprendimus bei dažniau taiko užduoties įveikimo strategiją (Samašonok, Žukauskienė, Gudonis, 2006).

Mokykla ir santykiai su mokytojais taip pat svarbūs vaiko gyvenime, nes nuo pat pirmųjų dienų žmogus įtraukiamas į visuomenėje esančių socialinių sąveikų tinklą (Šapelytė, 2002). Paauglių išgy-

venimai, jų savijauta tiesiogiai priklauso nuo pedagogų ir paauglių tarpusavio santykių, nuo pedagogų vadovavimo stiliaus (Petruolytė, 2001). Edukacinėje aplinkoje vyrauja nepalankūs tarpusavio santykiai – prieš mokytojus nukreipta agresija, perdėti mokytojų reikalavimai, disciplina ir tvarka klasėje, mokinių agresija ir kt. (Šapelytė, 2002). Mokytojai nemoka bendrauti, stokoja pagarbos mokinio asmenybei, nesidomi mokinių vidiniu pasauliu, problemomis, nesupranta jų interesų ir poreikių (Petruolytė, 2001).

Ypatingą reikšmę vaikui paauglystėje turi ir jo bendraamžiai, bendravimas su jais bei užmegztų santykių kokybė. Niekur kitur jie taip gerai neišmoksta gerbti kitokį požiūrį kaip bendraujant su bendraamžiais. Jie mokosi suprasti save ir kitus, konkuruoti, mokosi suaugusiųjų santykių (Vaičiulienė, 2004). Daugelis autorių pabrėžia, kad emociškai artimi santykiai su bendraamžiais leidžia patirti bręstančiam žmogui savo individualumo jausmą (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005; Sondaitė, 1998). Tačiau jei santykiai su bendraamžiais nesiklosto, jei paauglys neturi artimų draugų arba draugystė staiga nutrūksta, jis labai dėl to sielojasi, išgyvena tikrą asmeninę dramą. Itin nemalonu paaugliui – nuoširdus draugų pasmerkimas, o didžiausia bausmė – nenoras su juo bendrauti, viešas ir tylus ignoravimas (Petruolytė, 2001). Socialiai izoliuotiems paaugliams dažniausiai stinga socialinių įgūdžių (Sondaitė, 1998). O paaugliai, palaikantys su savo bendraamžiais kokybišką draugystę, labiau gerbia save, geriau apsaugoti nuo emocinių sutrikimų, labiau nori eiti į mokyklą, jų geresni akademiniai laimėjimai, lengviau formuojasi emocinis saugumas (Pakalniškienė, Bieliauskaitė, 2006).

Paauglio gyvenime svarbu ne tik tarpasmeniniai santykiai su šeima, mokytojais ir draugais, tačiau svarbus yra ir savęs vertinimas, kai paauglys ieško savosios prasmės, sprendžia tapatybės bei socializacijos problemas, siekia individualumo ir kartu bendrumo su savo bendraamžiais. Teigiamai save vertinantis paauglys gerai jaučiasi ir patiria emocinį komfortą (Petruolytė, 2001).

Savęs vertinimas – tai procesas, kurio metu formuojama nuostata į save patį. Ši nuostata – tai momentinis savęs vertinimo, savęs skyrimo iš aplinkos rezultatas (Adamonienė, 2003). Autoriai, analizavę paauglių savivertės ypatumus, pabrėžia šeimos, bendraamžių, mokyklos daromą įtaką pozityviam arba negatyviam savęs vertinimui formotis (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005; Vaičiulienė, 2004). Šeima, jos gyvensena, bendravimas daro nemažą įtaką vaiko, o vėliau paauglio elgesiui (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005). Suaugusiųjų meilė, rūpinimasis ir dėmesys suteikia šeimoje augančiam vaikui emocinę pusiausvyrą, padeda labiau vertinti save, o emocinio bendravimo stoka, silpni šeimos narių ryšiai sukelia vaikų neurozes, baimes, nepasitikėjimą savimi (Pivorienė, Miliauskienė, 2006). Taigi paaugliai, jaučiantys tėvų palaikymą ir supratimą, geriau save vertina nei tie, kurie nesutaria su tėvais (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005).

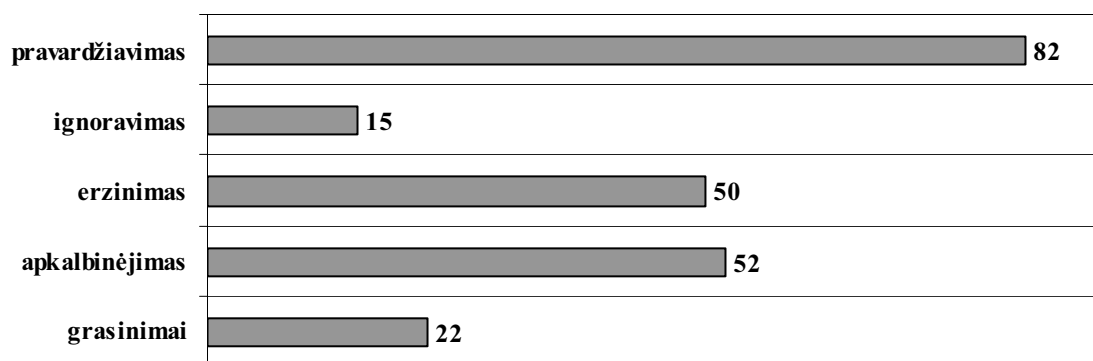
Mokykla taip pat gali būti labai svarbi formuojantis paauglio savęs vertinimui. A. Petruolytė (2001) teigia, kad mokytojai turi sudaryti sąlygas teigiamam mokinių savęs vertinimui formotis. Svarbu, kad kiekvienas vaikas klasėje jaustųsi saugus, mylimas bei gerbiamas, kad mokytojas skatintų jo savarankiškumą ir individualumą. Vaikas ima labiau pasitikėti savimi ir labiau save vertina, kai ko nors išmoksta. Todėl pedagogai turi sudaryti sąlygas kiekvienam patirti sėkmę, atskleisti savo stipriąsias puses. Neigiamai vertinant ugdomas vaiko nepasitikėjimas savimi, menkavertiškumo jausmas (Petruolytė, 2001).

Svarbūs paaugliui yra ir aplinkinių žmonių vertinimai. Jaunuoliai, atstumti bendraamžių ir susiduriantys su nuolatiniu tiek psichiniu, tiek žodiniu priekabiavimu, prasčiau save vertina (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005). Taip pat yra duomenų, kad vaikai, patyrę prievartą, dažniau neturi nuomonės apie teigiamą savęs vertinimą ir pasitenkinimo savimi jausmą. Vaikai mano, kad jie nedaug kuo gali didžiuotis, dažniau jaučiasi nereikalingi, linkę galvoti apie save kaip apie nevykėlius. Tokie vaikai dažniau kaltina save, dažniau mano, kad juos muša arba ant jų rėkia tik todėl, kad jie negerai, nieko nemoka ar nesupranta. Tai lemia neigiamą savęs vertinimą (Bieliauskaitė, Pakalniškienė, Sebre, 2003).

Taigi galime teigti, kad vienas svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos, jog paauglys teigiamai save vertintų, yra šilti, nuoširdūs, artimi bei supratingi santykiai su tėvais, mokytojais bei bendraamžiais. Jei santykiai yra grįsti prievarta, neigiamu vaiko / paauglio vertinimu, nepasitikėjimu ar emocinio bendravimo stoka, tuomet jis save vertins neigiamai.

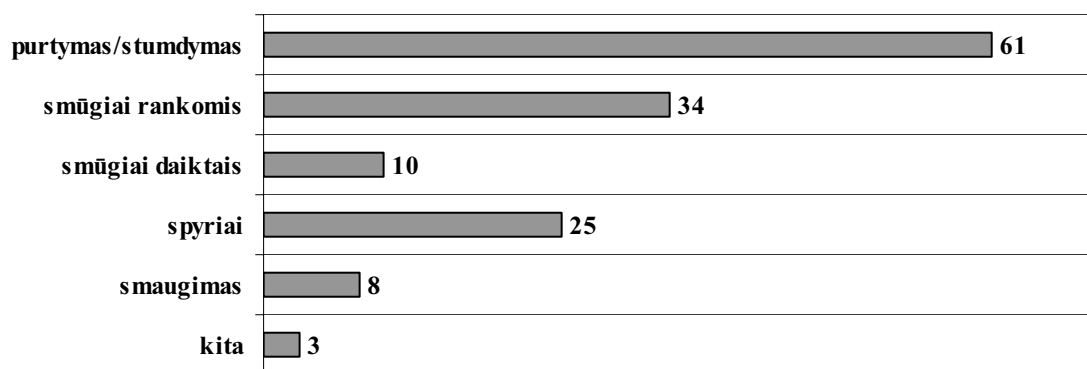
Tyrimo rezultatų aptarimas

Apibendrinant viso tyrimo duomenis galima teigti, kad 76 proc. visų tiriamųjų prisipažino mokykloje patyrę patyčias ir/arba fizinį smurtą. Patyčias pažymėjo patyrę 83 proc. tiriamųjų. Gauti duomenys atitinka kitų tyrimų rezultatus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006; Povilaitis, Jasiulionė, Kurienė ir kt., 2007). Patyčių raiška mokykloje pateikta 1 paveiksle.

1 pav. Patyčių raiška mokykloje (proc.)

Fizinį smurtą mokykloje patyrė 27 proc. tiriamųjų. Šie duomenys yra artimi duomenims, pateiktiems E. Kasperavičiūtės ir J. Valiukevičiūtės (2005), t. y. 30 proc. moksleivių mokykloje patiria fizinį smurtą, kuris gali turėti įtakos vienišumo jausmui, suicidiniams polinkiams atsirasti (Didžiokienė, Žemaitienė, 2005). Fizinio smurto raiška mokykloje pateikta 2 paveiksle.

2 pav. Fizinio smurto raiška mokykloje (proc.)

Kaip teigiamą prielaidą smurto mokykloje prevencijai galima įvardinti tai, jog dauguma patyrusių jų smurtą tiriamųjų (92 proc.) yra linkę papasakoti apie patirtą smurtą kitiems asmenims. Daugiau nei 40 proc. tiriamųjų apie smurtą papasakoja tėčiui ar savo draugui, o daugiau nei pusė tiriamųjų – mamai. Tai rodo, jog tiriamųjų aplinkoje yra asmenų, su kuriais jų geri santykiai, kuriais pasitikima ir nebijoma jiems papasakoti apie patirtą smurtą. Apžvelgus tyrimo rezultatus galima pritarti ir autoriams (Navaitis, 2001; Leliūgienė, 1997), teigiantiems, kad vaikams paauglystėje svarbūs yra tiek santykiai su tėvais, tiek su bendraamžiais. Galima teigti, kad tiriamieji taip gali jausti palaikymą, o suaugusiems gali atsirasti galimybė imtis priemonių spręsti smurto problemą. Todėl buvo pasirinkta analizuoti mokinių tarpasmeninius santykius su supančia socialine aplinka bei mokinių savęs vertinimą kaip galimas smurto prevencines priemones.

1 lentelė. Patyrusių mokykloje smurtą tiriamųjų socialinių santykių ir reakcijos į smurtą ryšys

Socialiniai santykiai	Pearsono koreliacinis koeficientas ($p < 0,05$)*						
	Tėvas	Mama	Sesuo/brolis	Šeima	Mokytojas	Bendraklasiai	Draugas
Prasti	0,25*	0,15	0,47*	0,29*	0,14	-0,19	-0,12
Gerai	0,15	-0,22*	0,21*	0,20*	0,21*	0,19	0,52*
Puikūs	0,39*	0,34	0,28*	0,40*	-0,08	0,01	0,08

* ($p < 0,05$)

Tyrimo duomenys rodo, kad esant geriems tiriamųjų ir šeimos ($r=0,40$; $p<0,05$), kaip socialinio vieneto, sesers/brolio ($r=0,28$; $p<0,05$), mokytojo ($r=0,21$; $p<0,05$) ir geriausių draugų ($r=0,52$; $p<0,05$) santykiams, socialiniai ryšiai gali tiesiogiai turėti įtakos tiriamųjų reagavimui į smurtą, t. y. didėjant gerų santykių vertinimo balams, didėja ir pozityvios bei visuomenei priimtinos reakcijos į smurtą vertinimo balai (1 lentelė). Tačiau puikių santykių grupėje tiriamųjų socialiniai ryšiai su mokytoju ($r=-0,08$; $p>0,05$) ir draugais ($r=0,08$; $p>0,05$) neturi įtakos reagavimui į smurtą. Tuo tarpu santykiai su tėvu ir mama neturi įtakos, kaip reaguoja į smurtą gerų socialinių santykių grupės moksleiviai, bet gali turėti įtakos moksleivių reagavimui į smurtą esant puikiems santykiams. O santykiai su bendraklasiais neturi įtakos nei prastų, nei gerų, nei puikių santykių grupėse. Todėl negalime teigti, jog gerėjant tiriamųjų santykiams su visomis socialinėmis grupėmis turėtų mažėti neigiama reakcija į smurtą.

Esant skirtingiems santykiams su tiriamaisiais kiekviena socialinė grupė turi įtakos reakcijai į smurtą. Vertinti vaiko socialinius ryšius kaip prevencinę priemonę negatyviai reakcijai į patirtą smurtą, galima tik kalbant apie reakcijos į smurtą ir socialinių santykių ryšį tarp tiriamųjų ir šeimos, kaip bendrosios socialinės grupės, bei sesers/brolio, kaip atskirosios socialinės grupės, nes esant bet kokiems santykiams didėjant santykių vertinimo duomenims, didėja ir priimtinos reakcijos į smurtą duomenys.

Remiantis gautais duomenimis galima teigti, kad gali būti socialinių santykių ir smurto bei reakcijos į jį ryšys. Vis dėlto tyrime labiau išreikštas reakcijos į smurtą ir socialinių ryšių su šeima, jos nariais nei reakcijos į smurtą ir socialinių santykių su mokytojais, bendraklasiais bei draugais koreliacinis ryšys.

Buvo nustatytas tiriamųjų, patyrusių smurtą, savęs vertinimo ir reakcijos į smurtą koreliacinis ryšys. Gauti rezultatai rodo, kad esant vidutiniam savęs vertinimui reakcijos į smurtą ir savęs vertinimo ryšys yra silpnas ir nepatikimas ($r=0,16$; $p>0,05$). Kai tiriamieji save gerai vertina, nustatomas patikimas, bet atvirkštinės priklausomybės, koreliacinis ryšys ($r=-0,71$; $p<0,05$). Tai reiškia, kad esant vidutiniam savęs vertinimui koreliacinio ryšio su reakcija į smurtą nėra. O gerai vertinant save nemažėja neigiama reakcija į smurtą, atvirkščiai, didėjant gero savęs vertinimo balams, didėja negatyvi reakcija į smurtą.

Analizuojant tyrimo duomenis taip pat buvo nustatyti savęs vertinimo ir tiriamųjų socialinių santykių ryšiai. Kai kurie jų patvirtina literatūroje pasitaikančius teiginius apie socialinių santykių ir savęs vertinimo tiesioginį priklausomumą, kai kurie – prieštarauja. Teigiama, kad tėvų emocinė šiluma yra susijusi su geresniu vaikų savęs vertinimu (Malinauskienė, Žukauskienė, 2004). Tačiau mūsų tyrimo duomenys rodo, kad esant geriems tiriamųjų, patyrusių smurtą mokykloje, santykiams su tėvais, koreliacinis ryšys su savęs vertinimu yra atvirkštinės priklausomybės, t. y. didėjant socialinio santykio vertinimo duomenims, tiriamųjų savęs vertinimo duomenys mažėja. Kita vertus, nustatytas tiesioginis gerų santykių su mokytoju ir savęs vertinimo koreliacinis ryšys ($r=0,25$; $p<0,05$) patvirtina teiginį, kad pauglių savęs vertinimui įtakos turi geri santykiai su mokytojais (Petruolytė, 2001). Be to, tokie santykiai padeda formuoti pozityviam savęs vertinimui (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005).

Taigi tyrimas parodė, jog Rokiškio miesto mokyklose, kaip ir kitose šalies ugdymo įstaigose, esama patyčių ir fizinio smurto. Įgyvendinant smurto prevencines programas socialiniai santykiai gali būti naudojami kaip prevencinė priemonė, o dėl savęs vertinimo kaip prevencinės priemonės būtina papildoma analizė.

Išvados

1. Paauglių socialinių ryšių stiprinimas su juos supančia socialine aplinka – šeima, mokytojais, bendraklasiais ir draugais galėtų būti efektyvi smurto prevencinė priemonė, mažinanti smurto mastą mokyklose.

2. Empiriniu tyrimu nustatyta, kad dauguma tiriamųjų per pastaruosius metus mokykloje yra patyrę patyčias. Beveik trečdalis tiriamųjų patyrė fizinį smurtą.

3. Dauguma tiriamųjų, nepatyrusių smurto ir patyrusių mokykloje smurtą, save vertina vidutiniškai. Tačiau patyrusių smurtą tiriamųjų grupėje yra daugiau tiriamųjų, vertinančių save gerai, nei nepatyrusių smurto tiriamųjų grupėje. Šiek tiek daugiau nei pusė visų tiriamųjų, patyrusių smurtą, kaip ir nepatyrę smurto tiriamieji, su šeimos nariais – mama, tėvu, seserimi/broliau bei geriausiais draugais palaiko puikius santykius.

4. Patikimas bei tvirtas reakcijos į smurtą ir savęs vertinimo koreliacinis ryšys nustatytas esant tiriamųjų geram savęs vertinimui. Didėjant gero savęs vertinimo duomenims, didėja tiriamųjų neigiama reakcija į smurtą. Socialiniai santykiai teigiamos įtakos reakcijai į smurtą gali turėti tik tada, jei tiriamųjų socialiniai santykiai su šeima, mokytoju ir draugais yra geri, o su šeimos nariais, kaip atskiromis socialinėmis grupėmis – puikūs.

Literatūra

1. Adamonienė, R. Savęs vertinimas – asmenybės socializacijos dispozicija. *Pedagogika*. 2003. Nr. 66, p. 31–35.
2. Aluede, O. Psychological Maltreatment of Students: A Form of Child Abuse and School Violence <<http://www.krepublishers.com/02-Journals/JHE/JHE-16-0-000-000-2004-Web/JHE-16-4-227-293-2004-Abst-PDF/JHE-16-4-265-270-2004-1180-Aluede-O/JHE-16-4-265-270-2004-Aluede-O.pdf>> [žiūrėta 2006-11-15].
3. Andziulytė, I.; Beresnevičienė, D. Lietuvos paauglių beviltiškumo jausmas ir savivertė. *Psichologija*. 2005. Nr. 1(5), p. 172–178.
4. Civinskas, R.; Levickaitė, V.; Tamulienė, I. Vengiančių lankyti mokyklą vaikų problemos ir poreikiai. Vilnius: Gardelis, 2006.
5. Didžiokienė, A.; Žemaitienė, N. Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta. *Medicina*. 2005. Nr. 41 (1), p. 59–66.
6. Elliott, D. S.; Grady, J. M.; Shaw, T. E. ir kt. Safe Communities – Safe Schools Planning Guide. A Tool for Community Violence Prevention Efforts. University of Colorado. Center for the Study and Prevention of Violence, 2000.
7. Gailienė, I.; Kuklinskaitė, K. Prievarta prieš vaikus: pradinių klasių mokinių patirties ir elgesio analizė. *Ugdymo psichologija*. 2004. Nr. 11–12, p. 109–118.
8. Ivanauskienė, V.; Jurkevičiūtė, J. Paauglių požiūrio į savo klasės atstumtuosius ypatumai. *Socialinis darbas*. 2005. Nr. 4 (2), p. 78–84.
9. Kaip apsaugoti vaikus nuo smurto ir prievartos <<http://www.sam.lt/lt/sritys/visuomenes-sveikata/vps/smurtasps/>> [žiūrėta 2006-09-19].
10. Karmaza, E.; Grigutytė, N.; Karmazė, E. G. *Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba. Metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2007.
11. Karmaza, E. *Prievarta prieš vaikus. Prevencijos strategijos policijos pareigūnams*. Vilnius: VĮ Vaiko namas, 2004.
12. Kasperavičiūtė, E.; Valiukevičiūtė, J. Prievarta prieš vaikus globos namuose. Globos namų ir VTAT atsakomybė. Teorinė – praktinė konferencija „Pagalba vaikui, nukentėjusiam nuo smurto“, 2005 <http://www.children.lt/?_nm_mid=TUN3MUxETXNNaXd3&_nm_lid=0&session=no> [žiūrėta 2006-10-15].
13. Kurienė, A. Smurto prevencija Lietuvos mokyklose – 10 metų patirtis. Tarptautinės konferencijos „Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose“ padalomoji medžiaga, 2007.
14. Kwast, E.; Laws, S. United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children Adapted for Children and Young People <<http://www.unicef.org/ceecis/sgsvac-cyp.pdf>> [žiūrėta 2007-02-13].
15. Leliūgienė, I. Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas: Technologija, 1997.
16. Malinauskienė, O.; Žukauskienė, R. Paauglių depresijos simptomų, savivertės, šeimos socialinio- ekonominio statuso ir tėvų auklėjimo stiliaus sąsajos. *Psichologija*. 2004. Nr. 30, p. 17–31.
17. Navaitis, G. Psichologinė parama paaugliui. Vilnius: Kronta, 2001.
18. Pakalniškienė, E.; Bieliauskaitė, R. Draugystės kokybė ir sąsajos su bendraamžių grupės priėmimu paauglystėje. *Psichologija*. 2006. Nr. 34, p. 103–114.
19. Petrulytė, A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. Vilnius: Presvika, 2001.
20. Pivorienė, J.; Miliauskienė, V. Rizikos grupei priklausančių paauglių ir jų tėvų tarpusavio santykių ypatumai. *Socialinis darbas*. 2006. Nr. 5 (1), p. 96–107.
21. Povilaitis, R.; Jasiulionė, J. S.; Kurienė, A. ir kt. Kuriame mokyklą be patyčių. Vilnius: UAB Multiplex, 2007.
22. Povilaitis, R.; Valiukevičiūtė, J. Patyčių prevencija mokyklose. Vilnius: UAB Multiplex, 2006.
23. Pūras, D.; Petkevičius, R.; N. Žemaitienė ir kt. Vaikų ir jaunimo psichikos sveikata. Smurtas, prievarta šeimoje. Savižudybių prevencija. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. Šeimos sveikata. 2005 <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/uo157360.pdf>> [žiūrėta 2007-08-23].
24. Rosenberg, M. Society and the adolescent self – image. New Jersey: Princeton University Press, 1965.
25. Samašonok, K.; Žukauskienė, R. Globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokyklinės adaptacijos ir kompetencijos ypatumai. *Socialinis darbas*. 2004. Nr. 3 (2), p. 119–129.
26. Samašonok, K.; Žukauskienė, R.; Gudonis, V. Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinių strategijų ir elgesio bei emocinių problemų ypatumai. *Socialinis darbas*. 2006. Nr. 5 (2), p. 45–54.
27. Sondaitė, J. Paauglio socializacijos ypatumai. *Ugdymo psichologija*. 1998. T. 1. Nr. 2, p. 75–78.
28. Šapelytė, O. Socialinio pedagogo veiklos modeliavimas reguliuojant tarpusavio santykius mokykloje. *Socialinis darbas*. 2002. Nr. 2 (2), p. 64–72.
29. Trimakas, K. A. *Asmenybės raida gyvenime*. Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos I-kla, 1997.
30. Trocme, N.; Fallon, B.; MacLaurin, B. ir kt. Canadian Incidence Study of Reported Child Abuse and Neglect – 2003. Major Findings. Public Health Agency of Canada, 2005 <http://www.phac-aspc.gc.ca/cm-vee/csca-ecve/pdf/childabuse_final_e.pdf> [žiūrėta 2007-02-14].
31. Vaičiulienė, A. *Paauglio psichologija. Vadovėlis aukštesniųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Presvika, 2004.
32. *Vaikų teisės: nuostatų įgyvendinimas*. Vilnius. Vaiko teisių informacinis centras, 2002.
33. Violence against children – Europe and Central Asia <http://www.unicef.org/ceecis/sgsvac-eca_04_01-48.pdf> [žiūrėta 2007-02-13].
34. Zaborskis, A.; Cirtautienė, L.; Žemaitienė, N. Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994–2002 m. *Medicina*. 2005. Nr. 41(7), p. 614–620.

35. Zaborskis, A.; Žemaitienė, N.; Garmienė, A. Vaikų ir tėvų santykių reikšmė sveikatai. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas 2005. Šeimos sveikata. Vilnius, 2006 <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/uo157360.pdf>> [žiūrėta 2007-08-23].
36. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005.
37. Žukauskienė, R.; Leikutė, O. Vaikų ir jaunimo globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, emocinių ir elgesio problemų ypatumai. *Socialinis darbas*. 2002. Nr. 2 (2), p. 106–114.

THE POSSIBILITIES TO PREVENT SCHOOL VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Dr. Brigita Kairienė

Mykolas Romeris University

Donalda Ščerbakova

Mykolas Romeris University

Summary

Seeking for effective ways to prevent a spread of violence in schools, a survey was undertaken in order to analyse the scope of the problem of bullying and school violence against children. The purpose of the survey was to explore the social links determining school violence and the possibilities to prevent a positive self-perception. The results demonstrate that bullying is a predominating form of school violence in the schools surveyed. Over half of the surveyed have indicated to experience bullying, and one third confessed to bullying others. Physical violence at school has been experienced by 23% of the surveyed and 9% indicated they had used physical violence themselves.

The analysis of the data of the survey showed a direct link between a social connection with the social environment and response to violence. Therefore, in order to prevent school violence, good social relations had to be enhanced and maintained. The survey did not demonstrate a correlation between positive self-perception and a response to violence, hence, an improvement of self-perception as a measure of prevention of school violence calls for further analysis.

Keywords: bullying, physical violence, prevention, social relations, self-evaluation.